

Déri Balázs – Faluba Kálmán

FEJEZETEK A KATALÁN KULTÚRA TÖRTÉNETÉBŐL

A katalán önazonosság fő összetevői

1971 októberében az ENSZ akkori főttkára, U Thant a világszervezet Béke-érmét nyújtotta át a 95 éves Pau Casalsnak. A zenetörténet egyik – sokak szerint minden idők – legnagyobb csellistáját művésznevén spanyolosan Pablo Casalsként ismerte a világ, pedig katalánul írta alá a nevét. Mindmáig inkább spanyolnak vagy – gondolván: a különböző adatokat így lehet összhangba hozni – katalán származású spanyolnak tartják. Az oly befolyásos *Encyclopaedia Britannica* nem teketóriázik: első helyen a Pablo Casals nevet adja, majd minden értelmezés nélkül folytatja: „katalánul Pau Casals”, de a muzsikust spanyol születésűnek írja – igaz, a Spanish jelenthet annyit is, hogy ’spanyolországi’. Ám egyedül az a hiteles, amit ő mondott magáról a világ nyilvánossága előtt az ENSZ-beli köszönőbeszédében, nagy feltűnést keltve: „Katalán vagyok. Katalónia ma Spanyolország egyik provinciája. De mi volt Katalónia? Katalónia volt a világ legnagyobb nemzete. Megmondom, miért. Katalóniának volt először parlamentje, sokkal Anglia előtt”.¹ Casals itt a 11. századi előzményre visszatekintő *Corts catalanes*ra utal, a katalán Principátus a 13. és a 18. század közötti legfőbb törvényhozó szervére. Majd így folytatja: „Katalóniából ered az Egyesült Nemzetek (Szervezete). A 11. században Katalónia autoritásai az egyik franciaországi – akkoriban katalóniai – városban találkoztak, hogy a békéről beszéljenek. A 11. században! [...] Ez volt Katalónia!” Casals itt az időszakos fegyvernagyvadás (pax Dei – treuga Dei) intézményére céloz, s a történettudomány megerősíti a katalán grófságok 1027-es gyűlésének elsőségét az egész középkori Európát illetően.² A gyűlés és a megállapodás helyszíne Toluges (franciául Toulouges) városka volt, amely a 17. század közepe óta Franciaországhoz tartozó Észak-Katalónia (ma Pyrénées-Orientales megye) Rosselló (Roussillon) járásában található, nem messze a megyeszékhelytől, Perpinyától (Perpignan).

1 Jól érthető az angol szöveg az alábbi katalán feliratos felvételen: [youtube.com/watch?v=TMp1LcJLTmU](https://www.youtube.com/watch?v=TMp1LcJLTmU).

2 Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, I., Alpha, Barcelona, 1962, 106.

Megindító az, ahogyan az élete jó részét emigrációban töltő muzsikus a békéről, katalánságról és a katalánok történelmi szerepéről beszél, miként nem lehet megindultság nélkül hallgatni az aggastyán csellóján a valóban mély és hiteles katalán népdalt, *A madarak énekét* (*El cant dels ocells*) sem. Ha egy katalán felírtos filmfelvételen követjük Casals angol beszédét,³ akkor sokszor tűnik fel a *pau* szó, leginkább kisbetűvel, de néha nagyval is írva, mintha csak a keresztnéve lenne. Véletlen az egybeesés, bár a katalán fül egybehallja a két szót. És az egész világon csak a katalán: ugyanis a *Pau* személynév a latin *Paulus*-ból származik (a katalánon kívül testvérnyelvében, az okcitánban is), a *pau* köznévi pedig a békét-békességet jelentő latin *pax* leszármazottja (csak a katalánban). A katalánság melletti hitvallás és a hosszú, száműzetésszerű távollét ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Casals haraggal fordult volna a spanyolok felé: más alkalommal hangoztatta is, hogy a katalánság és a spanyolság, a katalán és a spanyol kultúra békés testvériségben férnek meg benne...

Idézzünk fel egy másik, sokak számára emlékezetes, jelképes eseményt is: az 1992-es barcelonai olimpia nyitóünnepségén Katalónia, majd Spanyolország himnuszának elhangzása után 600 fehérbe öltözött fiatal táncolta csodálatosan kecses mozdulatokkal a „Legyetek üdvözölve!” kezdetű dalra a sardanát, a legjellegzetesebb katalán népi, vagy inkább nemzeti táncot – ez a bonyolult körtánc nemcsak a paraszti kultúrához tartozik hozzá, hanem a mai városi katalánsághoz is. A táncosokat és a két sztárénekes, Montserrat Caballé és Josep Carreras katalán énekét a híres La Principal de la Bisbal népi zenekar kísérte.⁴ Tévénézők milliói láthatták, hallhatták, hogy az utóbbi neve nem José (hanem a Casalséhoz hasonlóan művésznév), s hogy a spanyolhoz valamelyest hasonló nyelv nem azonos amazzal, csak hasonlít rá, mint minden újlatin nyelv a többire. Katalánul énekelték tehát: „Nézzétek ezt a tengert, nézzétek ezt a földet, és ne feledjétek soha minden rontó szándéknak ellenálló édes nyelvünket és a fonálra fűzött ősi történelmünket”.⁵

A két epizód jól jelzi a katalán identitás főbb történelmi-nyelvi-kulturális összetevőit: a saját nyelvet, a saját, külön történelmet, a saját, sajátos, magas kulturális teljesítményeket, az ezekre való jogos büszkeséget és – az ezek elvesztésétől való, korántsem megalapozatlan félelmet.

3 Lásd az 1. jegyzetet.

4 [youtube.com/watch?v=uN1j5_QAG6Q](https://www.youtube.com/watch?v=uN1j5_QAG6Q)

5 Szerzői és szövege: portalsardanista.cat/enciclopedia/1letres/1/942/536.

Ez, és nem az életszínvonal állítólagos féltése az oka a napjainkban hihetetlenül fölerősödött katalóniai függetlenségi törekvéseknek, bár a viszonylagos jólét sem teljesen a katalán mentalitástól függetlenül alakult ki. Sokan gondolják úgy, hogy Casals 1971-es késő francóista Spanyolországa és a mai spanyolországi viszonyok egyre inkább hasonlítanak egymásra, hiszen a lényeg ez: Katalónia ma is Spanyolország provinciája. A katalánok békés úton kívánnak ezen változtatni. Ahogy a két művész énekelte: „A sűrűn lakott város a tengertől a hegyekig megnyitja kapuit. Gyertek! Gyertek! Mi, katalánok békés nép vagyunk”. A 2017-es tömegdemonstrációkon és az október 1-jei (Madrid által illegálisnak minősített) népszavazáson sokszor hangzott el a jelmondat: „Som gent de pau” (‘Békés nép vagyunk’).

A három említett tényező összefügg egymással: a független Katalónia eszméjének sok évszázados, megszakadt függetlenség az előzménye. Nélküle a katalánok úgy látják, a saját nyelv fennmaradásának esélyét nehéz biztosra venni, enélkül pedig a nemzetközileg is ismert és elismert nagy kulturális teljesítmények, a zene (Soler, Granados, Albéniz, Mompou vagy az előbb említett előadóművészekon kívül mindenekelőtt Victoria de los Ángeles, Alicia de Larrocha és Jordi Savall), a képzőművészet – Maillol, Dalí, Miró és utódaik, mint Tàpies –, az építészet – Gaudí és társai, illetve elődjeik és folytatóik, a világváros Barcelona létrehozói –, a dizájn (Rafael Marquina, Martí Guixé, Javier Mariscal), a tudomány – a mallorcai Ramon Llull a 13–14. századból, az informatika egyik előfutára –, az egyház – Penyaforti Szent Rajmund és Ferreri Szent Vince, meg a szentet és vegyes megítélésű személyiségeket, jelentős pápákat is felmutató valenciai (gandiai) katalán Borja (olaszosan Borgia) család – vagy akár a sport – a Barça, Juan Antonio (katalánul Joan Antoni) Samaranch NOB-elnök és a mallorcai Rafael Nadal –, a politika – Josep Borrell, az Európai Parlament volt elnöke és Jaume Duch, az EP mai szóvivője; az apai ágról katalán Manuel Valls, a közelmúlt francia miniszterelnöke is – és a csúcsgasztronómia – mint a világhírű El Bulli éttermet alapító Ferran Adrià – nemzetközi „nyelvén” szóló katalánok teljesítménye is (el)ismeretlen marad a spanyolság általánosító címkéje alatt.

Igaz, hogy e függetlenedési törekvésnek csak a Barcelona-központú Katalóniában van – talán, előbb-utóbb – némi esélye, de sikere a többi katalán nyelvű és kultúrájú kelet-spanyolországi és dél-franciaországi terület katalánságát is megerősítheti. Orwell könyvcímével szólva: Hódolat Katalóniának! Mindebből alábbi tanulmányunk elsősorban

a katalán identitás történelmi alapjait és talán legkevésbé ismert, legnehezebben hozzáférhető területét, a katalán nyelvű irodalmat próbálja áttekinteni (kényszerű leszűkítéssel most eltekintve a katalán területek spanyol nyelvű irodalmától és a katalán anyanyelvűek bárhova lokalizálható spanyol nyelvű tevékenységétől), a kultúra egyéb vetületeit éppen csak megemlítve. A katalán nyelv egyetemi oktatásának négy és fél évtizedében létrejött magyar katalanisztika céltudatos fordítói munkája lehetővé teszi az érdeklődők számára elsősorban a 20. századi és kortárs katalán irodalomba való betekintést, különösen a Nagyvilág folyóirat közlései, továbbá az Íbisz, majd a L'Harmattan Kiadó *Katalán Könyvtár* sorozata, az Európa Könyvkiadó és legújabban a Libri révén.⁶

*Katalán történelem és irodalom: középkori nagyság,
kora újkori hanyatlás, majd föléledés*

A katalánok őshazája a Keleti-Pireneusok északi és déli lejtője, valamint a hegyek lábánál elterülő síkságok, ahová a 8. század elején keresztény tömegek menekültek az arab invázió elől. Az itt kialakult tucatnyi grófság alkotta a Frank Birodalom *Marca Hispanica* néven ismert határörvidékét, ahonnan aztán megindult az arabok lassú visszaszorítása. A katalán grófok a frank uralkodók hűbéresei voltak, de függőségük az idők folyamán lazult, majd megszűnt. A függetlenség kezdete a 10. század végére tehető, amikor Barcelona grófja, miután a frankok nem akadályozták meg, hogy az arabok kifosszák a várost, nem újítja meg a hűségsküt. A továbbiakban a barcelonai grófi ház (*casal de Barcelona*) válik az ország vezető erejévé, a 12. század második felében pedig, dinasztikus házasság révén, megszerzi a spanyol egyik változatát beszélő Aragónia trónját is. A barcelonai ház egészen kihalásáig, 1410-ig irányította Katalónia és Aragónia sorsát.

Az arabok visszaszorítása, a *reconquesta* ('visszahódítás', spanyolul *reconquista*) századokig tartó folyamat volt, amely eltérő ütemben ment végbe az Ibériai-félsziget különböző területein. A katalán–aragóniai *reconquesta* legfőbb állomásai Mallorca, majd Valencia (nem pusztán a város, hanem a valenciai arab királyság) meghódítása 1229-ben, illetve 1232 és 1238 között. Mindkét keresztény siker I. (Hódító) Jakab nevéhez kötődik. A visszafoglalt területeken megindult a keresztények betelepí-

6 <http://www.catedramariustorres.udl.cat/torsimany/idiomes.php?wl=cat&op=1&idioma=hong>

tése, vagyis a katonai és közigazgatási hódítást vallási és nyelvi követte. E folyamat eredményeképp alakult ki a mai katalán nyelvterület, amely Katalónián (és Aragónia egy vele határos, szűk keleti sávján) kívül magába foglalja a Baleár-szigeteket és Valencia tartomány nagyobb és lakottabb részét is. Később (a 16. századig) dinasztikus és kereskedelmi kapcsolatok révén a katalán–aragóniai befolyás Szicíliára, Szardíniára, valamint Nápolyra és más mediterrán, köztük észak-afrikai vidékekre is kiterjedt.

Az a tény, hogy a születőben lévő Katalónia a Karoling-birodalomhoz kötődött, valamint az, hogy uralkodói a 13. század közepéig a mai Dél-Franciaország felé is orientálódtak, több kulturális következménnyel is járt: az egyik a román építészeti stílus meghonosodása, a másik a provanszál (pontosabb nyelvészeti terminológiával okcitan) költészet átvétele. A Pireneusokat, illetve Katalónia északi vidékeit járva az utas lépten-nyomon gazdagon festett középkori templomokat és kápolnákat talál, amelyek létét a lakosság mostani száma sehogy sem indokolja, de valamikor az ide menekült (és vagyonukat ide menekítő) keresztény tömegek igényeit szolgálták. Ilyen példa a ma csaknem lakatlan északnyugat-katalóniai Taüll település, amelynek két, művészi freskókkal borított temploma van, az alig befogadhatóan szépséges tájba illeszkedve. (Az eredeti freskók a barcelonai Szépművészeti Múzeumban – *Museu d'Art de Catalunya* – találhatóak.) A 12–13. században születőben lévő katalán irodalmat különleges nyelvi kettősség jellemzi: a vers nyelve (a katalánhoz egyébként igen hasonló) provanszál, míg a prózáé a katalán. A költészet fokozatos és lassú nyelvváltásának a szakaszait így jellemezhetnénk: provanszál, katalán elemekkel fűszerezett provanszál, provanszál elemekkel tarkított katalán, katalán. A folyamat csak a 15. század első felében, a valenciai Ausiàs March költészetével zárul.

1200 körül keletkezett a katalán próza első terjedelmesebb, de inkább nyelvtörténeti, mint szépirodalmi szempontból értékes terméke, a hat szentbeszédet tartalmazó *Homilies d'Organyà*. Ugyanebben a században íródott I. Jakab király krónikája, a *Llibre dels fets* ('Az események könyve'), amelyben maga a király számol be, fejedelmi többesben, egyebek mellett Mallorca és Valencia visszavételéről. A katalánok hagyományosan büszkék arra, hogy képesek a konfliktusok tárgyalásos megoldására, és erről a képességéről Jakab király is többször tesz tanúságot, amikor elmondja, hogyan egyezett ki egy-egy helyi kiskirályal, várparancsnokkal, elkerülve ezzel a vérontást. Nekünk, magyaroknak különösen kedvesek azok a részletek, amelyekben Jakab második fele-

ségéről, Árpád-házi Jolántáról beszél, aki elkísérte őt a valenciai hadjáratba, és aki a krónika szerint bizonyos döntések meghozatalában bölcs tanácsokkal segítette. Jakab krónikáját három másik követte: kettő ezek közül egy-egy király nevéhez fűződik (Jakab utódjához, Nagy Péterhez, Szicília meghódítójához, illetve az 1336 és 1387 közt uralkodó Szertartásos Péterhez), míg a harmadikban az 1336-ban elhunyt Ramon Muntaner, a barcelonai dinasztia feltétlen híve számol be változatos életéről, többek közt azokról a kalandokról, amelyeket a Bizánc szolgálatába szegődött, majd Bizánccal szembe fordult katalán zsoldosereg tagjaként élt meg 1302 és 1307 között.

Ramon Llull (1232–1316), a középkori katalán kultúra legsokoldalúbb alkotója, a Jakab által nemrég visszahódított Mallorca szigetén született egy Barcelonából áttelepült házaspár gyermekeként. Ahogy ő maga meséli 1311-ben feljegyzett élettörténetében, egy makacsul visszatérő látomás hatására harmincéves korában feladta addigi léha életét, és eldöntötte, hogy hátralévő éveit a hit terjesztésének szenteli. A feladatra hosszasan készült (például latinul és arabul tanult, ez utóbbit saját, erre a célra vásárolt rabszolgájától), majd ontani kezdte katalánul, latinul és arabul megfogalmazott írásait, bár ez utóbbiakból egy sem maradt fenn. Úgy vélte, hogy a hit igazságai észérvekkel bizonyíthatók, és erre sajátos, állandóan tökéletesített logikai rendszert dolgozott ki. Leginkább szépirodalminak tekinthető könyve, a terjedelmes *Blaquerna*, az azonos nevű főhős életútja, amely az elutasított polgári örökségtől indul, majd a remeteségen, a szerzetességen, a püspökségen és a pápaságon át ismét Isten magányos szemléléséhez és imádásához vezet, amiben a történetet záró aforizmagyűjtemény, *A szerelmes és a Szeretett könyve* segít. Ez utóbbi gyűjtemény két magyar fordításban is olvasható. De Llull nemcsak a hit terjesztésének teoretikusa volt, hanem valóságos aktivista is, aki fáradhatatlanul harcolt egyházi és világi fórumokon azért, hogy a hitetlenek nyelveit ismerő misszionáriusokat képezzenek, akik aztán az ő módszerét alkalmazva térítsenek. Sőt, maga is részt vett hitvitákban, utoljára Tuniszban, ahol a legenda szerint megkövezték, és ahonnan holtan került vissza szülővárosába, Palma de Mallorcába. A katalán kultúra történetében Llull jelentősége abban is áll, hogy elsőként tárgyalt anyanyelvén (és nem latinul) teológiai, filozófiai, logikai és más tudományos témákat, és ehhez valóságos nyelvújítónak kellett lennie.

A középkori katalán irodalom fénykora a 15. század, amely két európai rangú szerzővel is büszkélkedhet: egyikük a költő Ausiàs March,

a másikuk a regényíró Joanot Martorell, mindketten Valencia szülőttei. March (1400–1459) vidéki kismanes volt, aki rövid udvari szolgálat után visszavonult birtokaira, és a gazdálkodás prózai teendői mellett írta részben szerelmi tárgyú, részben moralizáló, részben vallásos verseit. Ellentétes érzelmek közt vergődő, önmarcangoló egyéniség, aki 128 költeményt hagyott hátra. Kiemelkedik közülük a 232 soros, Istennel perlekedő *Cant espiritual* ('Lelki ének'), amelynek témája többször felbukkan a modern katalán költészetben, így Joan Maragall (1860–1911) azonos című versében. March költészete, erősen intellektuális jellege ellenére, a 16. században nagy népszerűsége tett szert, amit verseinek egymást követő nyomtatott kiadásai, illetve spanyol és latin fordításai is bizonyítanak.

March sógora volt Joanot Martorell (1413/15–1468), akit mozgalmas, párviadalokkal teletűzdelt élete sem akadályozott meg abban, hogy a 60-as években megírja *Tirant lo blanc* ('A fehér Tirant') című monumentális regényét, amely nyomtatásban 1490-ben jelent meg, és amelynek nemzetközi sikerét korai spanyol és olasz fordítások jelzik (1511, illetve 1538; az 1737-es francia a spanyolon alapul). A regény hőse, Tirant, egy Angliában nagy hírnevet szerzett breton lovag, akit az ostromlott, végveszélyben lévő Bizánc császára meghív, hogy védje meg birodalmát. Tirant sikeresen lát neki a feladatnak, és egy hosszabb, afrikai kitérő után végső győzelmet arat a törökökön, akik örök békét kötnek Bizánccal. Tirant személyesen veszi át a törökök által visszaszolgáltatott területeket és az általuk rabságban tartott keresztényeket, de visszatérőben megbetegszik, és Bizáncba már csak a holtteste érkezik meg. A történet katonai szála mellett és annál néha hangsúlyozottabban fut a szerelmi szál, Tirantnak és a császár lányának, Carmesinának az erotikusan fűtött, kölcsönös vonzalma. Martorell regényét Cervantes is nagyra tartotta: a *Tirant* megmenekül Don Quijote máglyára ítélt könyvei közül, mert „ami a stílust illeti, nem lehet ennél jobb könyv a világon”.⁷ Cervanteshez hasonlóan vélekedik Mario Vargas Llosa, aki a regény 1969-ben megjelent, modern spanyol kiadásának az előszavában a mű sokrétűségét, osztályozhatatlanságát emeli ki.⁸ A regénynek egyébként magyar vonatkozása is van, hiszen a főhős alakjában ötvöződő

7 Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, I., ford. BÉNYHE JÁNOS, Európa, Budapest, 2005, 84.

8 MARIO VARGAS LLOSA, *Carta de batalla por Tirant lo Blanc* = Joanot MARTORELL – Martí Joan de GALBA, *Tirant lo Blanc*, ford. J[oa]n F[ranc]esc VIDAL JOVÉ, I., Alianza, Madrid, 1969, I–XXXIII. Önálló kiadványként, katalán nyelven: *Lletra de batalla per „Tirant lo Blanc”*, Edicions 62, Barcelona, 1985.

történelmi személyiségek közt ott kell látnunk a törökverő Hunyadi Jánost, akit Európa-szerte fehér lovagként ismertek: Tirant azért *fehér*, mert az volt Hunyadi is. Valószínűleg szintén a 15. században született meg egy másik, csak 1876-ban felfedezett, majd először 1901-ben kiadott, ismeretlen szerző által írt lovagregény, a *Curial e Güelfa*, amelynek fő témája azoknak a próbatételeknek a sora (bajvívás, hajótörés, rabszolgaság, háború), amelyek révén a szerelmes férfi kiérdemli szíve hölgyének a kegyeit. A *Curial* elismertségét az utóbbi évtizedekben megjelent fordítások sora jelzi.

A barcelonai ház 1410-ben bekövetkezett kihalása után az aragóniai királyi és a barcelonai grófi cím a spanyol nyelvű Trastámara családra szállt, ami hosszabb távon a spanyol nyelv előretörésével járt. A spanyol pozíciói tovább erősödtek aragóniai Ferdinánd és kasztíliai Izabella (a „katolikus királyok”) 1469-ben megkötött házassága révén. A folyamat felgyorsult a Habsburg-ház 16. század eleji trónra kerülésével, ami nem jelentette ugyan a katalán–aragóniai államalakulat Spanyolországba való integrálását, hiszen csak perszónálunióról volt szó, viszont az udvar, vagyis az irodalmi (és általában a művészeti) tevékenység egyik fő mecénása a katalán nyelvterületen kívülre, Kasztíliába került. Az örökösödési háborúból 1714-ben győztesen kikerülő Bourbonok viszont felszámolták a helyi intézményrendszert. Részben ezekkel a tényezőkkel magyarázható a katalán irodalom gyors hanyatlása, amihez nyilván hozzájárult a kortárs spanyol irodalom növekvő ismertsége és elismertsége. Amerika fölfedezése egyébként már korábban magával hozta a világkereskedelem súlypontjának áthelyeződését a Mediterráneumról, s ez a katalán területek fejlődését visszavetette – ennek minden kulturális következményével együtt.

A katalánok nyelvi és kulturális (majd politikai) öntudatra ébredését – nem egy európai néphez hasonlóan – a romantika ihlette ugyan, de lehetővé Katalónia gazdasági potenciálja és tehetős, érdekeit Madriddal szemben megvédeni kész polgársága tette. A *Renaixença* (‘újjászületés’) néven ismert folyamat kezdetét hagyományosan 1833-ra teszik, amikor Barcelonában megjelent a Madridban élő Bonaventura Carles Aribau *La Pàtria* című ódája, a katalán múlt, nyelv és haza nosztalgikus felidézése, ám a folyamat igazából csak a századvégre teljesedik ki, akkorra hoz pezsgő, változatos irodalmi életet és rangos alkotókat. Ezek közül a költészetben Jacint Verdaguer (1845–1902), a prózában Narcís Oller (1846–1930), a drámában Àngel Guimerà (1845–1924) tűnt ki, azonban átütő, világirodalmi sikerre csak ez utóbbi tett szert.

Guimerà első sikereit a barcelonai költőversenyeken (a középkori trubadúrvilágot újraidéző *Jocs Florals*) aratta, majd verses történelmi drámákkal jelentkezett, de igazi hangját a prózában írta, a katalán vidék aktuális valóságát bemutató darabokban találta meg. Fő erőssége hőseinek jellemábrázolása. Nemzetközi ismertségét elsősorban *Terra baixa* ('Hegyek alján', 1894) című drámájának köszönheti, amelyet két opera is feldolgozott (a *Tiefland*, Eugen d'Albert német nyelvű adaptációja, idén áprilisban tér vissza a Magyar Állami Operaházba, ahol először 1908. november 17-én mutatták be). Ugyanennek a drámának több filmváltozata is készült, köztük Balogh Béla némafilmje 1920-ból. Guimerà művei természetesen nélkülözhetetlen elemei a mai katalán színházak repertoárjának is.

Oller és Guimerà azonban, bár nehéz világos korszakbeli választóvonalakat húzni, már inkább a romantikán túllépő katalán modernizmus irodalmi alkotói közé tartoznak.

*Virágkor, sötét kor és egy újabb újjászületés
Katalóniában és „a katalán területeken”*

Előre kell bocsátanunk, hogy amikor a következőkben Katalóniáról szólva elsősorban Barcelonát emeljük ki, az a legjelentősebb katalán város nyilvánvalóan rendkívüli súlyával és a jelen politikai fejleményeivel indokolható. Részben párhuzamosan, részben Barcelona példájára rokon jelenségek mentek végbe Valenciában, különösen annak azonos nevű fővárosában, de a vidéki Katalónia (mint pl. Girona, Lleida, Tarragona) és a Baleár-szigetek is igen jelentős alkotókkal és alkotásokkal járultak hozzá a katalán kultúrához.

A kor történelmi keretei: a spanyol gyarmatbirodalom nagy részének 19. század eleji elvesztése, a spanyolországi, trónviszályokkal és három belháborúval (1833–40, 1846–49, 1872–76) tarkított polgárosodási folyamat, majd egy köztársasági intermezzo után a Bourbon-dinasztia 1874-es ismételt uralomra kerülése következtében beállt jelentős gazdasági fejlődés, amelyet azonban nem kísért demokratizálódás. A polgári jogok korlátozásával szembeni több évtizedes, részben a századfordulón föllépő gazdasági válság által motivált harc eredménye a négy katalóniai megye (Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona) egységes területként való, bár csak részleges autonómiája 1914-ben (Mancomunitat de Catalunya, Katalán Autonóm Tartomány). Érdekkülönb-

ségek is akadályozták, hogy Valencia és a Baleárok is csatlakozzanak az „egységfront”-hoz.

Barcelona 19. századi, a 20. század elején is folytatódó rendkívüli gazdasági fejlődésétől elválaszthatatlan a lakosság számának folyamatos növekedése, a rohamos urbanizáció, amelynek során a város hatalmas, ma központi részeiben egész, szinte egyenletesen kiemelkedő építészeti és díszítőművészeti minőségű, átgondolt úthálózattal tagolt s összekötött városnegyedek jöttek létre, melyek a középkori építményeken túl és elsősorban határozzák meg most is a főváros arculatát, és a legnagyobb vonzerőt gyakorolják a turistákra. Olyan jelképes épületek és egyben kulturális intézmények jelzik e kort, mint a Ramblán az 1847-ben, eklektikus stílusban épült Liceu (Nagy Opera), az óváros másik oldalához csatlakozó városrészben a Katalán Zenepalota (1908), Lluís Domènech i Montaner (1850–1923), a katalán modernizmus Antoni Gaudí (1852–1926) mellett legnagyobb építészének műve. Szintén ő tervezte a Szent Pál Kórház épületegyüttesét. Ennek közvetlen közelében magasodik a Sagrada Família, melynek tervezése és építése 1883-tól kezdődően haláláig foglalkoztatta Gaudít; bizonyosan ez a leghíresebb katalán épület. De lenyűgöző a legnagyobb összefüggő, szinte egységes stílusú negyedet, az Eixample-t kettészelő sétány, a Passeig de Gràcia az összetéveszthetetlen Gaudí-házaival, vagy már fent, a hegyoldalon, a szintén Gaudí tervezte vizionárius Parc Güell (1914). Nem csak a kiemelkedő Gaudí-művek, de a polgári negyedek, különösen az Eixample tömbházainak belső berendezése, bútorzata, üvegablakai is, a viszontagságos időkben bekövetkezett veszteségek ellenére, a gazdagság és az ízlés ritka egymásra találásának emlékei.

A gazdag és műveltségpártoló, a katalán nemzeti eszmét egyre inkább magáévá tevő polgárság, elmaradását rendkívüli eréllyel pótolva, néhány évtized alatt megteremtette a katalán magaskultúra egész intézményrendszerét, az újságoktól, folyóiratoktól kezdve a könyvkiadásig, a színházaktól a katalán nyelvű és érdekeltségű tudományosságig. (Már csak a közoktatás és a felsőoktatás katalánosítása hiányzott, bár a Mancomunitat evvel is próbálkozott.) 1907-ben jött létre a ma is működő Katalán Tudományos Akadémia (Institut d'Estudis Catalans), melynek egyik legfontosabb programjaként Pompeu Fabra (1868–1948) a központi, barcelonai nyelvváltozat alapján, de a többi nyelvjárást és a régebbi nyelvallapotot is figyelembe véve 1913 és 1932 közt megjelent műveiben normalizálta a helyesírást, majd nyelvtant és szótárat alkotott. Reformja ma is érvényes, és kiegyenlítő szellemű normái lehetővé

teszik, hogy az eléggé eltérő kiejtésű regionális változatok és bizonyos regionális (pl. valenciai) sztenderdek ellenére a katalán egyetlen, egységes nyelvnek tekintendő. (A katalánságot – kevés sikerrel – megszertani akaró politikai erők hiába akarják a valenciait külön nyelvnek deklarálni.)

A katalán nyelv egységes volta az alapeszméje a kor nagy lexikológiai vállalkozásának, a *Diccionari català-valencià-balear*-nak is. Antoni Maria Alcover (1862–1932) mallorcai katolikus pap, amatőr folklorista és nyelvész, aki 1896-tól kezdve 24 kis kötetben adta ki mallorcai népmesegyűjteményét, 1900-ban indította be a katalán minden változatára kiterjedő egynyelvű értelmező, történeti, nyelvjárási, etimológiai, sőt néprajzi szótárának munkálatait. Még életében, 1926 és 1930 közt megjelent az I. kötet. Munkatársa, majd munkája folytatója és beteljesítője a szintén baleári (menorcai születésű) nyelvész, Francesc de B. Moll (1903–1991) volt. Ő adta ki 1935-ben a II., majd a polgárháború miatti megszakítás után 1950 és 1962 között a további nyolc kötetet.

A katalán „modernizmus” (modernisme) szakszót irodalmi és képzőművészeti-építészeti irányzat megjelölésére szokás használni – ez utóbbi értelmében a mi szecesszióknak felel meg –, de valójában egy igen összetett politikai és kulturális mozgalmat jelöl, amely az 1885 és 1920 közötti időszakban azzal az igénnyel lépett föl, hogy átformálja, modernizálja, a nyugat-európai szellemi irányzatokhoz igazítsa a katalán, mindenekelőtt a barcelonai társadalmat, ugyanakkor egy modern nemzeti kultúrát hozzon létre. A legszembevetőbb nyomokat ez a szemlélet az építészetben és a díszítőművészetben hagyta a természetből, elsősorban a növények világából vett nem egyenes vonalú formákkal, kreatív részletgazdagsággal (mint ez az említett két nagy építészre és számos társukra jellemző), ugyanakkor a modernista festő a naturalizmus, a szimbolizmus vagy az impresszionizmus kortárs irányzatait tartotta szem előtt, s ehhez hasonlóan, a modernista irodalom a középkorias-romantikus irodalommal szemben (amelyhez alkotói egy része korábbi periódusában maga is tartozhatott) a kortárs vagy mintegy-kortárs szimbolizmus, parnasszizmus, dekadentizmus meghonosítását tűzte ki célul. Igazodási pontjuk leginkább a francia szellemi élet volt. A költészetben ennek legjelentősebb képviselője Joan Maragall (1860–1911), Barcelona későbbi polgármesterének, Pasqual Maragallnak nagyapja volt, prózában pedig a Víctor Català álnéven alkotó író (1969–1966), elsősorban *Solitud* ('Magány', 1905) című regényével. Ami a színházat illeti, leginkább Ibsent követte pl. Joan Puig i Ferrer (1882–1956), akit

manapság újra előadnak Katalóniában, a Maeterlinck-féle szimbolista irányt pedig többek közt a festőként is kiváló Santiago Rusiñol (1861–1931) (*Lalegria que passa*, 'Tűnékeny boldogság', 1891). (Mallorcáról szóló, *L'illa de la calma*, 'A csönd szigete', 1913, című élményprózája 1927-ben magyarul is megjelent.) Az, hogy a modernista irodalom ma is legmaradandóbbnak tekintett művei Maragall versei – mint a már említett *Cant espiritual* ('Lelki ének', 1911), melyben az e világi derűt, szépséget választaná a túlvilági boldogság helyett –, mutatja a költészet egyértelmű elsődlegességét a 20. század eleji katalán irodalomban. A próza meghatározóvá válása, valamint mai színházi szerzők sikere (mindkettő nemzetközileg is mérhető siker) a kortárs katalán irodalom fejleménye.

A modernizmus irodalmi alkotói a világirodalom nagy klasszikusai elmaradt katalán fordításainak pótlásával is be akarták hozni az évszázados hátrányokat, pl. Maragall Homérost és Goethét fordított, de a hiánypótlás szándéka majd csak a Franco-rendszer utáni újjáéledés nagy ívű kiadói elképzeléseinek hála, világirodalmi sorozatok révén vált valóra. (Így jelent meg Madáchtól József Attilán át Pilinszkyig, Pázmány és Kosztolányi prózájától Déryn át Mándyig, Esterházyig és Kertész Imréig néhány jelentős magyar irodalmi mű.)

A modernizmus klasszicizáló, a formák iránt érzékeny, cizellált nyelvhasználatra törekvő, „arisztokratikus” irányzata 1906-tól – Eugeni d'Ors (1881–1954) esztétikai alapvetését követve – *noucentisme* ('a 20. század stílusa') néven önállósult. Legjelentősebb irodalmi alkotói Josep Carner (1884–1970), Guerau de Liost (1878–1933) és Carles Riba (1893–1959) költők, míg a képzőművészek közt legismertebb az észak-katalóniai (katalánsága ellenére leginkább franciaként számon tartott) Aristide Maillol, Rippl-Rónai József barátja. A polgári élethez hozzátartozó színház jellegzetes alkotója, Carles Soldevila (1892–1967) a francia *théâtre du boulevard* barcelonai megfelelőjét vitte sikerre nem túl mély, de csinos darabjaival, ugyanakkor Josep M. de Sagarra (1894–1961) legismertebb darabja, a *Kávészó a tengerparton* (El cafè de la Marina, 1933) – halászfalui környezetével és népi figuráival – éppúgy a realizmus beszűrődését mutatja a polgári színházba, egyben a nagyvárosi világ nosztalgiáját a vidéki katalán élet iránt, mint az igen sikeres színpadi szerző impresszionisztikus noucentista tájleíró költészete.

A noucentisme szorosan kötődött a Mancomunitat ideológiájához, és néhány éves hegemoniájának elvesztése (1917) után is több alkotó révén legalább a polgárháborúig tovább élt, sőt a száműzetés-emigráció

korának egyes életműveiben jóval azután is, mint a Nobel-díjra hétszer jelölt Carneréban. Az eleganciát, a kifejezésbeli finomságot kultiváló ízlésirány mellé társul Barcelonában egy évtized múlva az avantgárd. Előszelét jelentette, hogy magát a futurizmus szót már 1904-ben leírta Gabriel Alomar (1873–1941), a mallorcai származású, de Barcelonában aktív irodalmár és politikus, még ha jelentékenyen módosított értelemben is vette át tőle a megnevezést Marinetti, aki egy francia lap közvetítésével ismerte meg. Bár a katalán irodalmi avantgárd az anarchoszindikalista kötődésű, rövid életű futurista költő, Joan Salvat-Papasseit (1894–1924) és a hosszú élete során váltogatott stílusalakzataival igen összetett életművet megalkotó J. V. Foix (1893–1987) révén komoly súlyú irányzat volt 1916 és 1938 között – Foix leginkább a szürrealisztikus képkalkotás és a sokféle elemet ötvöző merész nyelv miatt számít mindvégig avantgárd alkotónak –, belső ellentmondása miatt csak féloldalas lehetett. Az ipari fejlődés, a technikai civilizáció, a gyorsulás kultusza ugyan kedvező légkört biztosíthatott a futurizmusnak Katalóniában, de az avantgárd egyik áramlata sem igen lázadhatott az éppen a nyelvi normalizáció szükséges első lépéseit megtevő modern katalán nyelv normái ellen (Salvat sem lázadásból, hanem műveltségi hiányok miatt tért el azoktól, Foix műveltségébe pedig még az is belefért, hogy a középkori nyelvet is alkotó módon használja), politikailag pedig a „lázadó élharcos” a nagypolgárság szövetségese kellett legyen a katalán kultúra pozícióinak biztosításában. Talán ez az oka, hogy nemzetközi élvonalba tartozó avantgárd életművek nem az irodalomban, hanem a festészetben születtek: Joan Miróé (1893–1983) és Salvador Dalíé (1904–1989), de az andalúz Picasso tanulmányai és többszörös visszatérte Barcelonába szintén jól mutatják a nagyváros művészeti életének hihetetlenül inspiráló voltát; sok-sok katalán művész is Barcelona és Párizs között „ingázva” élt. A Miró és Dalí utáni képzőművész-nemzedékben is, akiknek tevékenysége szerencsésen átnyúlt a diktatúra idején egészen a közelmúltig, többen nemzetközi hírré tettek szert: mint a Miró szürrealizmusa mellől induló Antoni Tàpies (1923–2012) vagy az absztrakt, neofiguratív és expresszionista stíluskorszakokat váltogató szobrász és sokféle más technikát alkalmazó Josep Maria Subirachs (1927–2014); ez utóbbi hírnevének jót tett a Sagrada Família „Szenvedés-homlokzata” körül kibontakozott polémia.

A Mancomunitat megalakításába torkolló és abban egyre erősödő polgári-nacionalista fejlődés Miguel Primo de Rivera 1923 és 1929 közti diktatúrája alatt szenvedte első törését. Bár a barcelonai kormányzó

tábournok államcsínyét maga a katalán polgárság is támogatta, a katalán „szeparatizmus” ellen is föllépő diktatúra 1925-ben hivatalosan is felszámolta a tartomány autonómiáját. A gazdasági világválságnak a belpolitikára gyakorolt hatása Primo de Rivera bukását, majd száműzetését okozta. A katalán területeken is helyreállt a sajtó- és gyülekezési szabadság, s amikor az 1931. áprilisi választások eredményeképpen távozni kényszerült a király, a frissen alakult Esquerra Republicana de Catalunya (Katalónia Köztársasági Baloldala) párt vezetője, Francesc Macià kikiáltotta a Katalán Köztársaságot, amely hamarosan átalakult Generalitat de Catalunya néven (katalóniai) katalán önkormányzattá. (Ismerős nevek: az utóbbi lett a Franco-rendszer bukása utáni katalán kormány neve, az előbbi párt, az ERC pedig napjaink történéseinek egyik fő szereplője, egyike a Katalónia függetlenségéért harcoló, a legutóbbi két választáson győztes pártoknak. Vezetője e sorok írása közben a madridi kormány börtönében ül.) A parasztság súlyos gazdasági problémái miatt kialakult válság vezetett 1934-ben a katalán autonómia ismételt felfüggesztéséhez, amely csak 1936 elején, alig fél évvel azelőtt állt helyre, hogy kitört a spanyol polgárháború. Ennek fordulatos, tragikus történetét itt nem szükséges ismertetnünk. A katalánokat, akik nemcsak hogy nagy tömegben maradtak hűek a legalitást képviselő Köztársasághoz, hanem a radikálisan kollektivizáló anarchoszindikalista mozgalom és a szeparatizmus fészkeinek számítottak, Franco diktatúrájában kollektív bűnösnek tekintették őket. Több százezeren kényszerültek emigrációba, sok ezren kerültek börtönbe, a katalán nyelv nyilvános, szóbeli vagy írott használatát betiltották, s ezzel egy időre a teljes katalán kulturális intézményrendszer összeomlott.

Katalóniában a 19. századi „reneszánsz” vezéralakjának, a pap-költő Verdager összes művének első kötetével újraindult a legális könyvkiadás, azonban az ötvenes évekig új irodalmat csak szórványosan lehetett publikálni; a legfontosabb orgánus, az Ariel című folyóirat 1946–51 között illegálisan jelent meg. 1946 jelképes dátum: ekkor látott napvilágot Carles Riba egy kötete, és első kötetével jelentkezett a század legnagyobb katalán költőjének tartott Salvador Espriu (1913–1985). A katalán nyelv megmaradásáért folytatott következetes kiállása, intellektuális küzdelme, metafizikus gondolkodása mitologikus-vallásos utalásokkal, erős, sokszor kritikus jelképekkel dolgozó költészetet ihletett. Bár az 50-es években megszorodó kiadványok nem egyszínű irodalomról tanúskodnak, a diktatúra végéig mind az irodalomkritika, mind maga a költészet (a katalán irodalom ezen évtizedeinek is meg-

határozó műneme) számos meghatározó alakja baloldali gondolkodású, jó ideig a realizmus képviselője, sőt szocialista realista volt; talán a legjelentősebb köztük Gabriel Ferrater (1922–1972). Ugyanakkor mind az emigrációban, mind Katalóniában és a többi katalán területen egymás mellett élt tovább a noucentisme és az avantgárd, mindkettő több árnyalatban. *Raó i follia. Poetes catalans del segle XX. / Ész és mámor. XX. századi katalán költők* című, kétnyelvű versantológiánk (Íbisz, 1977; Katalán Könyvtár 1.) nagyobb részét az elnyomás és a lassú oldódás korának költészete, mintegy húsz költő versei teszik ki.

Az egyes, elsősorban költői életműveknél és azok bizonyos sűrűségű megjelenéseinél is biztosabb jele az egyre egyértelműbb visszaépülésnek a kulturális élet intézményesülése: olyan világos koncepciójú és biztos anyagi hátterű orgánumok létrejötte, mint a katalán szellemi ellenállásban meghatározó szerepű montserrati bencések Serra d'Or című kulturális folyóirata, mely 1959-től máig megjelenik, könyvkiadóké, mint az 1961-ben alapított barcelonai Edicions '62, mely folyamatosan jelentős, nagy tételszámú sorozatokkal és egyedi publikációkkal járult hozzá a katalán irodalmi élethez, vagy az abból a kiadóból önállósult *Gran Enciclopèdia Catalana* ('Nagy Katalán Enciklopédia', 17 kötet, 1968-tól). Ez volt az a szilárd alap, amelyre az erejét vesztő, majd a diktátor halálával megbukott Franco-rendszer utáni demokratizálódási folyamatban, különösen az autonómia visszaállítása (1977) után egy, egész Európában szokatlan sebességgel és eredményességgel, ráadásul erőszakos cselekmények nélkül lejátszódó nyelvi és kulturális normalizáció építhetett.

Bár vannak hangok, amelyek Katalóniában a spanyol nyelv és a spanyol nyelvűek állítólagos jogsérelmeit hangoztatják, Katalónia és különösen Barcelona a spanyol kultúra életerős központja maradt, ahogy ezt olyan jelentős barcelonai, de spanyolul alkotó írók bizonyítják, mint Juan Marsé (1933) és Eduardo Mendoza (1943), vagy két, jóval fiatalabb barcelonai szerző, akik szintén olvashatók magyarul: Ildefonso Falcones (1959) és Carlos Ruiz Zafón (1964). Ugyanakkor való igaz, hogy a kulturális intézményrendszer, de különösen a közoktatás és a felsőoktatás – soha nem volt, új fejleményként – lényegében teljes kiépülésével a katalán kultúra pozíciói legalábbis Katalóniában – a többi katalán területen már korántsem így – a közelmúltig megnyugtatóan megerősödni látszottak. A katalánokra kényszerített spanyol személynevek megváltoztatása régen befejeződött, az utcanévtáblákért folytatott harc régen elcsendesült, a településnevek és vasútállomásnevek jó ideje katalánok,

az üzletek neve és az áruk feliratozása többségükben katalán, bár közforgalmú területeken természetesen a két- vagy háromnyelvű (katalán–spanyol és angol) feliratok, a tömegkommunikáció minden szegmensében jelentős javulás történt negyven év alatt, és ami nem ilyen szembetűnő: ami katalán oldalról természetes – hogy ti. minden katalán kétnyelvű –, az legalább egy nemzedék minden spanyol identitású katalóniai tagjára is érvényes (kellene legyen), hogy ti. a spanyol anyanyelvűek, akik a közoktatásban részt vettek, elvileg mind értik és használják-használhatnák a tartomány fő hivatalos nyelvét is. (Ahogy Vall d’Aranban, e pireneusi járásban az okcitan gascogne-i nyelvjárásának Aran-völgyi változatát a spanyol és a katalán mellett. A legutóbbi népszavazás szavazócédulái egész Katalóniában e három nyelven voltak megfogalmazva.) Ma a világ számos országában igen sok helyen lehet katalánt tanulni, s a barcelonai Institut Ramon Llull az egyetemi nyelvoktatást képzett katalán lektorok egész hálózatával támogatja. Hazánkban az ELTE és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészkarán működnek lektorok. Többé nem áll tehát Kosztolányi mondása: „Vajon melyik külföldi tanulja meg manapság Homérosz, Ibsen és Strindberg nyelvét, vagy a latin édestestvérét, a pontos és gördülékeny katalánt?”⁹ Amiről egyébként ő azt állította, hogy tudja.

Nyelvszociológusok azonban óvnak a túlzott optimizmustól, és ezt az egyszerű mindennapi tapasztalat is megerősíti: egyes nyelvű közegekben túl könnyen vált át a katalán ember a spanyolra. S azt is könnyen megérthetjük, hogy mekkora különbség van egy több százmillió nyelvű közösségnek alkotó költő-író vagy popénekes, könyv- vagy lemezkiadó, filmproducer és aközött, aki egy 6–7 millió közösséget (amely még Katalóniában is éppenhogy csak „többségben” van) célozhat meg. Ha egy katalán kiadónak nem sikerül megelőznie a spanyol könyvkiadást, hogy egy sikerkönyvet időben kiadjon, nem számíthat arra, hogy a spanyolul épp olyan könnyen olvasó közeg katalánul is megveszi vagy csak (bármilyen, akár digitális formában) elolvassa. (A rendszerváltozás utáni kiadói boom, a nyakló nélküli kiadóalapítás és példányszám-túltermelés számos kisebb kiadó csődjével végződött; ehhez járul a 90-es évektől kezdve a digitális paradigmaváltás.) Nagyon színvonalasnak kell lennie egy tévécsatornának is, hogy a katalán nézőt el tudja szólítani a spanyol hírektől, sportközvetítésektől vagy sorozatoktól. Az aggodalmak különösen a fiatal korosztályokkal kapcsolatosak: éppen ezért keltett nagy feltűnést a katalán függetlenség mellett tüntető fiatal korosztályok lát-

9 Kosztolányi Dezső, *Nyelvünk ügye. Nyílt levél dr. Nékám Lajos egyetemi tanárhoz* = Uő., *Nyelv és lélek*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 262.

ványos megjelenése, igaz, függetlenségpárti oldalról nézve épp ennyire aggodalmat keltő a legerősebb ellenerő, a Ciutadans/Ciudadanos párt (soraiban számos katalánnal), amelynek sikeréhez szemmel láthatólag vezetőinek és támogatóinak fiatalsága-fiatalossága is nagyban hozzájárul, úgy tűnik, újabb európai trendhez igazodva. Ugyanakkor kiszámíthatatlan, hogy a digitális technikák milyen változásokat fognak előidézni és idéznek máris elő a fiatal felhasználók – majd hamarosan befolyásolók – kultúrájának szerkezetében.

Az utóbbi negyven év katalán nyelvű kulturális termelése minden bizonnyal meghaladja a teljes eddigi katalán történelmét. Ennek összefoglalása, nevekkel való érzékeltetése esszénk keretei közt lehetetlen volna. Mindössze két új fejleményt emelünk ki.

Katalónia látványos fejlődése mind gazdasági, mind kulturális téren magával húzta a történelmi okok, mindenekelőtt a spanyol–katalán népességarányok miatt nehezebb helyzetben levő többi „katalán terület”. (A katalán szolidaritás a *Països Catalans* terminussal fogja őket össze. Ennek hangoztatása a rendszerváltozás utáni években, amikor a „régiónk Európája” eszme reményt adott a kisebb nyelveknek a biztos keretek közt való túlélésre, jóval erősebb volt, mint manapság.) Mind a szigetek, különösen Mallorca, amely erősen megszenvedti a turizmust és a helyi kultúra iránt nem túlzottan érzékeny gazdag nyugati–északi országokbeli betelepülőket, miközben jóléte nagyban ezektől függ, mind pedig Valencia, amelynek csak egyes foltjain vannak többségben a katalánok, különösen a főváros, Valencia, de Castelló és Alacant katalánjai is erőteljes színekkel járulnak hozzá a közös katalán kultúrához az alkotóművészetekben, az oktatás–kutatásban, illetve a könyvkiadásban. Meg kell becsülni az észak-katalóniai katalánok mindnél nehezebb politikai körülmények között adott életjeleit, és az andorrai, az aragóniai és a parányi szardíniai (algueri, olaszosan algherói) katalán közönség nyelvmegeőrző erőfeszítéseit.

A másik mozzanat a katalán irodalom fordítások révén való nemzetközi megjelenése, mégpedig azon két műnemben, amelyek a költészet korábbi primátusát „megdöntve” a katalán irodalom sikerágazatai lettek. Az egyik a próza, mégpedig mind a novellisztika, mind a regényirodalom. A *Katalán Könyvtár* című magyar sorozat két novelláskötete csak igen szerény keresztmetszetet adhat e népszerű műfaj számos kitűnő szerzőjének rövidprózájából; ami pedig a regényt illeti, a modern katalán irodalom most már nem is egy világsikert mutathat fel. A sort a mallorcai

Llorenç Villalonga (1897–1980) *Mallorcai udvarház* (Bearn, 1961) című, közel húsz nyelven megjelent regénye nyitja, amelyet Lampedusa *A párdúcával* szoktak összevetni. Megejtően szép ábrázolása a mallorcai arisztokratikus-patriarchális világ letűntének. Harmincnál több európai és ázsiai nyelven, köztük nagy világnyelveken publikálták a barcelonai, de élete jelentős részét emigrációban töltött Mercè Rodoreda (1909–1983) *A Diamant tér* (La plaça del Diamant, 1962) című kisregényét, a női lélek ábrázolásának remekművét a modern kori katalán történelem nagy traumája, a polgárháború hátterén. Ugyanez a kor teszi tönkre Maria Barbal (1949) pireneusi aprófalvainak világát, amint az író *Pedra de tartera* ('Kő az omladékból', 1985; magyarul megjelenés előtt: *Sodródó kavics*) című igen sikeres, már tizenöt nyelvre lefordított könyve bemutatja. Egy közelmúltban eltűnt vidéki városka nosztalgikus megidézése a tárgy Jesús Moncada (1941–2005) *Hajóvontatóút* (Camí de sirga, 1988; magyarul két kiadásban: *A folyók városa*) című regényének is. Jaume Cabré (1947) regényeinek valóságos diadalútja van Magyarországon: *Óméltósága* (2001), *Az eunuch árnyéka* (2004), *A Pamano zúgása* (2006) (ugyanazon a tájon játszódik, mint Barbal kisregénye), *Junoy barát, avagy a hangok halála* (2009), *Én vétkem* (2014). (Mind Moncada, mind Cabré művei több mint húsz nyelven olvashatók.) Rodoreda, Barbal és Moncada más írásai is megjelentek vagy megjelenendőben vannak a magyar könyvpiacra.

A francóizmus nehéz évei különösen sújtották a színházat; megújulása nem hivatásos, független csoportosulások tevékenységéből indult ki. Nem egy közülük később a professzionalizálódás útjára léphetett. A katalán színházi élet normalizálódása mérföldkövének a Teatre Lliure – a független színházak világát vagy az emigrációt megjárt – művészek által való, 1978-as megalapítását tekinthetjük, s azóta számos fontos színházi műhely alakult és kapott állandó helyet. Az idősebb nemzedékből való Josep M. Benet i Jornet (1940) és Rodolf Sirera (1948) egy-egy, valamint a fiatalabb s az előzőknél is sikeresebb Sergi Belbel (1963), 2005 óta a Katalán Nemzeti Színház (Teatre Nacional de Catalunya) igazgatója négy, továbbá Jordi Galceran (1964) három darabja magyarul is olvasható. Benet *Színésznők* című drámáját Marosvásárhelyen adták elő, míg Belbel és Galceran darabjai évek óta nagy sikert aratnak budapesti és más magyarországi színházakban. (Galceran 2003-as *Grönholm-módszere* igazi nemzetközi karriert futott be, hatvan országban mintegy kétmillió néző látta. Belbelt 16, Sirerát 12 nyelvre fordították.) Mindannyian televíziós forgatókönyvírók is, pl. Belbel kivételével

részt vettek a legismertebb katalán tévésorozat, a *Nissaga de poder* (magyarul *Bor és hatalom*) írásában. A katalóniai katalán TV3 csatorna 1996–98-ban, az MTV1 egy évre rá adta le a műfaj értékesebbjei közé tartozó szappanopera három évadjának közel 500 epizódját...

Nagy nép? Kis nép? Európa – hát még a világ! – legfőlőbb értetlen közönnyel, de inkább méltatlankodva szemléli egy európai kisebbségi nép vergődését a függetlenség és a tartománylét között. Néhány éve csak a nemzetközi aláírásgyűjtő kampány akadályozta meg, hogy betiltsák annak a honlapnak a működését, ahol az Európai Unió hivatalos iratai katalán fordításban jelennek meg. Nem uniós pénzen, hanem magán-szorgalomból. Formális jogi szempontból természetesen rendben van, hogy a máltaiak szűk félmillió nyelve mint államnyelv mindezt automatikusan megkapja. Európa legnagyobb saját állam nélküli (kisebbségi) nyelve nem, s ez nincs rendben. Ha Andorra belépne az Unióba...! Vagy a független Katalónia...!

Nagy ritkán, véletlenül mégis fény vetül a „kicsikre”. A 2007-es frankfurti könyvvásár meghívottja Katalónia volt, és a nyitóbeszédet az írásaiban is szabálytörő, provokatív Quim Monzó (1952) katalán író tartotta. Befejezésül tőle idézünk, részben tartalmilag, részben szó szerint. Monzó meglepetését fejezi ki amiatt, hogy a könyvpiar legnagyobb dicsőségére rendezett frankfurti vásár ez alkalommal egy olyan irodalmat hívott meg, amelynek nyelve több országban beszélt ugyan, de ezek közül egyikben sem igazán hivatalos (másfélben, mondja, hangoztatják ugyan hivatalosságát – nyilván Andorrára és Spanyolország három tartományára utal –, de csak addig, „amíg ezzel nem okoznak kellemetlenséget a turistáknak, a sielőknak vagy a gázpalackok házhozszállítóinak”), majd emlékeztet rá, hogy a provanszál Mistral 1904-es Nobel-díja óta egyetlen „állam nélküli irodalom” sem részesült ebben a kitüntetésben. Pedig vannak ezek közt olyanok, mint a katalán, amely „az európai kultúra egyik alapköve. Az állítólag közösen épített Európa olyan állam nélküli irodalma, amely kitűnik szilárdságával, sokszínűségével és folyamatosságával.”¹⁰

Úgy véljük, most nem provokálni akart a kortárs katalán író. Vagy ha igen, akkor is feltétel nélkül egyetértünk vele a katalán irodalom, sőt a katalán kultúra egészének értékelésében.

10 Quim MONZÓ, *Discurs d'inauguració de la Fira de Frankfurt 2007*, Quaderns Crema, Barcelona, 2007.